

Simbolul liturgic în arhitectura bisericii, locaș de închinare*

ÎPS. Prof. Univ. Dr. Laurențiu STREZA

Cultul divin public, prin care comunitatea credincioșilor își manifestă sentimentele de cinstire și preamărire a lui Dumnezeu prin acte, rugăciuni și cântări, se săvârșește prin mijlocirea sfinților slujitori, la timpuri stabilite, după anumite rânduieli și-n locașuri anume ridicate în acest scop, numite *biserici*.

1. Considerații preliminare: analogia și simbolul, modalități și căi de cunoaștere

Cunoașterea umană este analogică și simbolică, folosindu-se de tipuri, imagini, analogii și simboluri, potrivit modului nostru de gândire și exprimare a realității naturale și supranaturale. Astfel, omul înțelege și exprimă realitatea tainică, supranaturală pe care o experimentează într-un limbaj analogic și simbolic. Sfântul Ioan Damaschin precizează: „În dumnezeiasca Scriptură găsim foarte multe expresii analogice și simbolice, antropomorfe, după modul nostru omenesc de gândire. Trebuie să se știe că noi, fiind îmbrăcați în trupul acesta gros, nu putem înțelege și exprima activitatea dumnezeiască fără a întrebuița imagini. Toate, câte s-au spus în modul nostru de gândire, exprimă antropomorfic pe Dumnezeu și sunt spuse în mod analogic și simbolic, având un sens mult mai înalt, pentru că dumnezeirea este simplă, fără formă, nenumită, astfel suntem puși în situația de a exprima lucrurile care sunt mai presus de noi în modul nostru de a fi”¹.

Raportul dintre Dumnezeu și lume este cel mai evident exprimat prin intermediul **simbolului**. După etimologia sa, acest termen semnifică un semn material care evocă în mintea noastră o altă realitate decât cea văzută. Provenind de la verbul *symballein*, *συμβάλλειν*, ce semnifică: a uni, a lega, simbolul este un indicator

---

* Comunicare susținută la **Sesiunea științifică**, ediția a VI-a, cu tema: *Patrimoniul eclesial. Patrimoniul cultural*, organizată de Patriarhia Română și Ministerul Culturii și Cultelor, București, 10 decembrie 2002.

¹ Sfântul Ioan Damaschin, *Dogmatica*, I, 13, trad. rom. de Pr. Cicerone Iordăchescu, 1936, p. 38.

spre ceea ce e dincolo de el, el nu e o realitate pentru sine, ci el se cere raportat la o altă realitate, la care el trimite. În accepția cea mai generală, trebuie văzut deci simbolul ca „ceva” ce trimite spre un „altceva” pe baza unei asemănări care îi este proprie (signum rei)². Corelația cu transcendența este nota caracteristică a simbolului creștin. Simbolul religios *învăluie*, dar și *dezvăluie* o prezență spirituală, descoperind dimensiunea adâncă, fundamentală a realității. Citându-l pe Berdieaev, Pr. Prof. D. Stăniloae precizează: „*Simbolul și simbolizarea presupun existența a două lumi, a două ordine de existență... Simbolul este puntea între două lumi... el arată nu numai că există o altă lume, ci și că e posibilă o unire între cele două lumi. Simbolul deosebește, dar și leagă două lumi*”³.

Simbolul este descoperirea altuia, a unui altul real, care în condițiile date nu poate fi descoperit decât în simbol. El „cuprinde două realități: empirică, cea «văzută», și spirituală, cea «nevăzută», care sunt unite nu în chip logic («aceasta» înseamnă «aceasta»), nu prin asemănare («aceasta» preînchipuie «aceasta») și nici prin cauză-efect («aceasta» este cauza «acesteia»), ci **epifanic** (de la ἐπιφανεῖα – descoperire, arătare)... În simbol totul descoperă realitatea spirituală și în el totul este necesar pentru a o descoperi, însă nu întreaga realitate spirituală este descoperită și întrupată în simbol. Simbolul reprezintă totdeauna o parte, căci «noi în parte cunoaștem și în parte proorocim» (1Co 13, 9)”⁴.

Simbolul nu preînchipuie o realitate, ceea ce ar presupune lipsa celei preînchipuite, ci o descoperă și se face părtaș cu aceasta.

„Esența simbolului este că în el se depășește dihotomia realității și a simbolismului ca nerealitate; realitatea se cunoaște, înainte de toate, ca împlinirea simbolului, iar simbolul ca împlinirea realității... Slujba divină este simbolică, pentru că însăși lumea, însăși creația lui Dumnezeu este simbolică, **tainică**, și pentru că prin esența Bisericii și prin destinația ei în lumea aceasta se descoperă împlinirea acestui **simbol**, realizarea lui ca cea mai înaltă realitate”⁵.

Lumea întreagă e în ființa ei simbol și poate deveni pentru om „mediul” prin care acesta străvede transcendența. Dar, omul trebuie să descopere acest caracter de simbol al ei. Sfinții Părinți exprimă caracterul de simbol al lumii, de mediu străveziu al transcendenței divine, în învățătura lor despre *rațiunile divine*, care iradiază din toate lucrurile lumii, la temelia tuturor lucrurilor și ființelor create stând nu Ființa

² H.R. Schlette, „Symbole”, în *Encyclopedie de la foi*, IV, p. 279.

³ Pr. Prof. Dr. D. Stăniloae, „Simbolul, anticipare și teme al posibilității icoanei”, în rev. *Studii Teologice* IX (1957), nr. 7, p. 434.

⁴ Pr. Al. Schmemmann, *L'Eucharistie Sacrament du Royaume*, trad. par Constantin Andronikof, coll. „L'Echelle de Jacob”, Paris, 1985, p. 32; trad. rom de Pr. Boris Răduleanu, Ed. Anastasia, București, 1993, p. 45.

⁵ *Ibidem*, p. 33; trad. rom., p. 46.

Simbolul liturgic în arhitectura bisericii, locaș de închinare

divină, ci *formele, tipurile, paradigmele divine*, aflate „în jurul ființei lui Dumnezeu” și după care El a creat toată lumea. Dincolo de „scoarța vârtoasă a materialității” acestei lumii, Sfinții Părinți au văzut esența adevărată, netrecătoare a lumii veșnice. „*Ei au fost învățați de Logosul creator ascuns în ele, prin vederea contemplației spirituale a fiecăruia dintre simbolurile văzute, și prin Logos au aflat pe Dumnezeu*”⁶. „*Astfel, toată lumea inteligibilă se înfățișează închipuită tainic în chipurile simbolice ale lumii sensibile, pentru aceia care au ochi să vadă; și toată lumea sensibilă, dacă e cercetată cu o minte iubitoare de cunoștință, în înseși rațiunile ei e inclusă lumea inteligibilă*”⁷.

Așadar, se poate spune că pentru Răsăritul ortodox forma văzută, fără să fie una cu forma nevăzută, e plină de acea realitate nevăzută, și de aceea lucrul văzut este *simbol al paradigmei* sale nevăzute. În aceasta constă antinomia simbolului, că pentru a cunoaște ceea ce nu se vede, trebuie să privești la ceea ce se vede, dar, în același timp, trebuie să depășești ceea ce se vede.

2. Semnificația teologică și mistică a bisericii, locaș de închinare

De la începutul creștinismului, locașul de cult special rânduit pentru săvârșirea Sfintei Liturghii era considerat „*domus ecclesiae*”, locul adunării Bisericii, ca o reunire, în Hristos, a cerului și a pământului și a întregii creații, ceea ce constituie esența și destinația Bisericii⁸.

În locașul bisericesc, Hristos continuă să săvârșească în modul cel mai direct toată lucrarea Sa mântuitoare și sfințitoare. Locașul de închinare este centrul liturgic al creației sau locul central unde se săvârșește și de unde se răspândește peste întreaga creație puterea mântuitoare a lui Hristos, prin Duhul Său cel Sfânt. El este spațiul central al lucrării mântuitoare a lui Hristos, el este loc al prezenței și lucrării lui Dumnezeu, Cel în Treime. Precum este în cer așa este Sfânta Treime și în biserică, sau cerul e prezent în biserică. Dumnezeu Cel în Treime nu ascultă numai din cerul depărtat rugăciunile credincioșilor, ci la chemarea lor răspunde cu prezența și lucrarea Lui. Întâlnirea aceasta culminează în Sfânta Liturghie, în care credinciosul ia parte la Cina Împărăției veșnice, împărtășindu-se cu însuși Trupul și însuși Sângele Mântuitorului Iisus Hristos. Întâlnirea cu Hristos, Care aduce și face prezentă în om întreaga Sfânta Treime, nu este experiată de credincioși ca persoane izolate, ci în sânul *comunității*, aducând întărirea unității dintre ei, o unitate ce este imprimată de unitatea treimică, o unitate ce unifică persoanele în iubire, fără riscul de a le confunda între ele⁹.

⁶ Sfântul Maxim Mărturisitorul, „Răspunsuri către Talasie...”, *Filocalia*, vol. III, Sibiu, 1948, p. 36.

⁷ Idem, *Mystagogia 21*, PG 912, 697 A.

⁸ Pr. Al. Schmemmann, *op. cit.*, p. 9, trad. rom., p. 25.

⁹ Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, „Locașul bisericesc propriu-zis, cerul pe pământ sau centrul liturgic al creației”, în rev. *Mitropolia Banatului*, 4-6 (1981), p. 277 ș.u.

Nevăzuta prezență a lui Dumnezeu, Cel Unul în Treime, luminează și descoperă toate în biserică. Astfel, elementele arhitectonice, icoanele, nu sunt simple simboluri, în sensul unor semne sau analogii ce fac trimitere la o realitate transcendentă despărțită de ele, ci sunt mijloace sensibile prin care se împărtășesc creatului lucrările divine necreate. În același sens, actele liturgice nu sunt doar reprezentări, „*iconizări*” sau *chipuri* ale operei de mântuire, ci sunt forme sensibile în care și prin care credinciosul *reiterează întreaga viață a lui Hristos*, prin harul Sfântului Duh. Aceasta face ca locașul bisericesc să nu fie numai locul de împlinire a unor acte simbolice, ci să fie de fapt locașul Sfintei Treimi, a Cărei sfințenie transfigurează acest spațiu și sfințește astfel prin om întreaga creație¹⁰.

Credincioșii trăiesc în biserică în alt plan al realității, într-o altă ambianță decât cea a lumii naturale. Totul este transfigurat, trecutul nu mai e în biserică despărțit de prezent și de viitorul eshatologic, între pământ și cer nu mai este despărțire, creatul nu mai este închis în el însuși, ci este transfigurat de necreat. Omul pătruns de Liturghie, ce experiază tainicul prezent în locașul de cult, privește totul prin prisma unei vederi lăuntrice. Pentru el frumusețea lăcașului de cult primește adâncimi nebănuite, iar evenimentele iconomiei dumnezeiești nu sunt evenimente trecute și închise, ci prezente și lucrătoare¹¹.

Astfel, locașul unei biserici poate fi cercetat și apreciat și din punct de vedere arhitectonic, stabilindu-se valoarea lui artistică, însă, după cum apreciază Paul Evdokimov, înțelegerea simbolisticii lăcașului de închinare este strâns legată și condiționată de experiența tainică a harului prezent în biserică: „*Ca să înceapă să vorbească fiecare piatră, fiecare pârțică și ca întregul ansamblu să devină o cântare, o liturghie, trebuie să înțelegi... ideea măreață de biserică. Artă mută știe să vorbească, spune Sfântul Grigorie de Nyssa*”¹².

În aceste locașuri *sfințite și sfințitoare* se constituie *Biserica nevăzută*, instituția divino-umană ca Trup tainic al lui Hristos (cf. *Ef* 1, 23), comunitatea credincioșilor care se împărtășesc din același potir. „*Tot ceea ce se săvârșește aici este impregnat de prezența nevăzutului Dumnezeu, a lui Hristos, Întemeietorul și*

¹⁰ *Ibidem*, p. 290.

¹¹ Arhim. Vasile, *Eisodikon. Elemente ale trăirii liturgice a misterului unității în Biserica ortodoxă*, Stavronikita, 1974, p. 123 și 125. În sufletul credinciosului, toate elementele arhitectonice, precum și iconografia și actele liturgice primesc semnificații adânci, bazate pe faptul că lucrarea mântuitoare săvârșită de Hristos cel întrupat provoacă în om, prin lucrarea Sfântului Duh, anamneza reală a întregii Lui vieți, căci aceste acte rămân în Hristos cel înviat și înălțat ca urme vii și eficiente ce iradiază în întreaga umanitate. A se vedea: Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, *Locașul bisericesc propriu-zis, cerul pe pământ sau centrul liturgic al creației*, postfață la traducerea *Mystagogiei Sfântului Maxim Mărturisitorul*, București, 2000, p. 85.

¹² Paul Evdokimov, *L'Orthodoxie*, Neuchatel, 1965, trad. rom. de Dr. Irineu Ioan Popa, Arhiepiscop Vicar, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al B.O.R., București, 1996, p. 231.

Simbolul liturgic în arhitectura bisericii, locaș de închinare

Conducătorul Bisericii Sale, deoarece El Însuși a făgăduit că «unde vor fi doi sau trei adunați în numele Meu, voi fi și eu în mijlocul lor» (Mt 18, 20)¹³. În acest sens locașul bisericii a fost numit *corabia mântuirii* care ne conduce pe valurile învolburate ale mării acestei vieți, spre limanul cel ceresc.

Istoricul Eusebiu de Cezareea numește biserica sfințită „*marele templu pe care Cuvântul etern l-a zidit în lume*”, exprimând „*frumusețea Ierusalimului ceresc, a Muntelui Sion, a cetății lui Dumnezeu care este în cer*”, unde „*cete nenumărate de îngeri și de prunci creștini cântă laudă Stăpânului lor*”¹⁴.

Sfântul Gherman, patriarhul Constantinopolului, din veacul al VIII-lea, spune despre locașul de închinare: „*Biserica este cerul pe pământ, în care locuiește și Se preumblă Dumnezeu Care este în cer; ...ea este preaslăvită mai mult decât Cortul Mărturiei al lui Moise, a fost preînchipuită în patriarhi, întemeiată pe Sfinții Apostoli..., vestită de prooroci și împodobită de ierarhi, desăvârșită de către martiri și așezată pe sfintele moaște ale acestora ca pe un tron*”¹⁵, iar Sfântul Maxim Mărturisitorul afirmă în tâlcuirea Sfintei Liturghii din *Mystagogia* sa că: „*Sfânta biserică a lui Dumnezeu este icoană a lumii sensibile. Ea are drept cer dumnezeiescul altar, iar ca pământ frumusețea naosului*”¹⁶.

Biserica, locaș de închinare, este un «*bun sacru*», un *spațiu liturgic*, un loc *sfințit și sfințitor*, prin lucrarea harului divin. Sfințirea bisericii își are începutul în ritualul *punerii pietrei de temelie*, când, prin înconjurare, stropire cu apă sfințită și prin așezarea Sfintei Cruci, care va marca masa Sfântului Altar, terenul pe care se va ridica sfântul locaș este scos din uzul comun, curățit, sfințit și oferit Domnului, devenind spațiu liturgic. Târnosirea noului locaș și zidirea altarului, prin punere de sfinte moaște, desăvârșește lucrarea de sfințire, oferindu-ne imaginea cerului dumnezeiesc coborât pe pământ. La sfințirea bisericii: „*Dumnezeu Își face al Său locul și îl transformă în Casa lui Dumnezeu, iar Liturghia ia numele de dumnezeiască. Din acest centru sfânt, «asupra căruia veghează Dumnezeu, zi și noapte» (I Rg 8, 29), Fiul va înălța spre Tatăl jertfa și tămâia rugăciunii liturgice*”¹⁷.

Despre biserica sfințită, deosebită de orice locuință omenească, Sf. Simeon al Tesalonicului spune: „*Biserica este casa lui Dumnezeu... că se sfințește cu*

¹³ Pr. Prof. Dr. Ene Braniște, *Liturgica generală, II. Noțiuni de artă bisericească, arhitectură și pictură creștină*, ediția a III-a, tipărită cu binecuvântarea P.S. Dr. Casian Crăciun, Ed. Episcopiei Dunării de Jos, Galați, 2002, p. 91.

¹⁴ *Ibidem*, p. 92.

¹⁵ *Descriere a bisericii și tâlcuire mistică*, P.G. 98, 384, trad. rom. de N. Petrescu în *Mitropolia Olteniei*, 5-6 (1964), p. 357.

¹⁶ *Mystagogia*, P.G. 91, 672A; A se vedea trad. rom: Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Mystagogia, cosmosul și sufletul, chipuri ale bisericii*, introducere, traducere și analiză de Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, București, 2000, p. 17, precum și textul critic publicat în: Massimo Confessore, *La mistagogia ed altri scritti* (=Testi Cristiani), Florence, 1931, p. 122-214.

¹⁷ Paul Evdokimov, *op. cit.*, p. 232.

ÎPS. Prof. Univ. Dr. Laurențiu Streza

*dumnezeiescul har și cu rugăciunile cele preoțești, și nu este ca celelalte case, ci este făcută pentru Dumnezeu și pe Dânsul Îl are locuitor și într-însa este slava, puterea și darul Lui*¹⁸.

Locașul sfințit ne oferă imaginea întregii lumi văzute și nevăzute, având în centru pe Dumnezeu, Creatorul și Proniatorul, este chipul Împărăției lui Dumnezeu, al Ierusalimului celui ceresc. „*Biserica este... locul unde se întâlnește cerul cu pământul, acea scară a lui Iacob care înlesnește comuniunea Divinului cu umanul, pe treptele căreia îngerii coboară pe pământ, iar oamenii se urcă în cer, unindu-se într-un singur cor de mărire a lui Dumnezeu. Biserica-locaș trebuie să ne dea, în ansamblul ei arhitectonic și pictural, o viziune sau imagine sensibilă a Bisericii cerești, a «cerului pe pământ»...*”¹⁹.

Învățătura ortodoxă despre locașul de închinare se află într-o strânsă legătură cu rânduieșile de cult ale Bisericii, dar și cu organizarea practică a acestuia, cu formele arhitecturale, cu pictura și decorația care îl înfrumusețează. Biserica – locaș, prin structura sa și părțile componente, nu are doar o funcționalitate liturgică, ci și o semnificație mistico-simbolică, care întregește tainicul lucrărilor sfințitoare săvârșite în acest spațiu liturgic.

3. Părțile bisericii-locaș de închinare și semnificația lor

Bogația de sensuri pe care le exprimă teologia locașului de închinare, ce cuprinde întregul mister liturgic al cultului ortodox, a determinat amplificarea, evoluția și diversificarea formelor artistice, care să întruchipeze armonia și frumusețea Divinului, creându-se o *artă bisericească*, cu stiluri arhitectonice eclesiale, conforme doctrinei Bisericii. Astfel, Bisericile creștine și-au împrumutat din stilurile arhitectonice pe cele corespunzătoare specificului lor teologic. Arcul frânt și mulțimea turnulețelor ascuțite, care exprimă distanța de la noi la cer, sunt specifice bisericilor apusene, iar arcul de cerc, liniile curbe, turlele cu calote sferice și cupolele stilului bizantin, care exprimă coborârea cerului pe pământ, sunt specifice bisericilor răsăritene.

Construcția de sfinte locașuri a evoluat pe parcursul timpului datorită mai multor factori, cum sunt: dezvoltarea învățăturii despre Biserică, nevoile cultului divin în continuă dezvoltare, gusturilor estetice diverse, posibilitățile materiale și evoluția vieții religioase.

Planul locașului de cult întâlnit în Biserica Ortodoxă este în general cel de navă, cu absida altarului semicirculară, simbolizând corabia mântuirii, sau cel tre-

¹⁸ Simeon al Tesalonicului, *Despre biserică și târnosirea ei*, cap. 128, trad. rom. în vol. «*Tract asupra tuturor dogmelor credinței noastre ortodoxe*»... tip. de Toma Teodorescu, București, 1866, p. 93.

¹⁹ Pr. Prof. Dr. Ene Braniște, *op. cit.*, p. 95.

Simbolul liturgic în arhitectura bisericii, locaș de închinare

flat, având în plus cele două abside laterale, care marchează semnul *Sfintei Cruci*, prin care a venit mântuirea lumii. Crucea pe plan orizontal este dublată pe plan vertical de turla sau cupola de pe naos. Învățătura creștină și cultul divin public sunt întemeiate pe jertfa Mântuitorului Hristos pe cruce. Cele patru părți ale crucii simbolizează cele patru laturi ale lumii sau cele patru puncte cardinale ale pământului, unde Biserica creștină este răspândită²⁰.

Biserica este orientată spre răsărit, locul de unde vine lumina. „*Pentru că Dumnezeu este lumină spirituală (1 In 1, 5), spune Sf. Ioan Damaschin, iar Hristos în Scripturi se numește și Soarele dreptății (Mal 4, 2) și Răsărit (Lc 1, 78), trebuie să-I așterosem Lui răsăritul spre închinăciune*”²¹.

Interiorul bisericii ortodoxe se prezintă ca un „spațiu organizat”²², într-o unitate a întregului univers, transfigurat prin Hristos, exprimând hristocentrismul cultului divin. Este un „cosmos organizat liturgic”, pentru ca toată suflarea să laude pe Domnul, după cum spune Sf. Maxim Mărturisitorul: „E vrednic de mirare că, în micimea lui, locașul sfânt seamănă cu vastul univers. Cupola sa înălțată este comparabilă cu cerul cerurilor... Ea se sprijină solid pe partea ei inferioară. Arcurile ei reprezintă cele patru laturi ale lumii”²³.

Fiecare biserică este un centru cosmic. Biserica-locaș reproduce structura internă a universului, este Ierusalimul ceresc care arată unirea *cercului* și a *pătratului* (Ap 21,16), este corabia eshatologică, naosul peste care se înalță forma sferică a cupolei, sintetizând unirea cercului cu pătratul, măsura și cifra ceresc al Împărăției²⁴.

Pătratul sau cubul reprezintă neschimbabilitatea neclintită, stabilitatea înăuntrul căreia trăiește dinamismul circular al slujbelor²⁵.

Biserica ortodoxă a păstrat împărțirea interiorului său în trei părți principale: *pronaosul, naosul și altarul*, în cinstea Sfintei Treimi.

a) *Pronaosul* este partea bisericii cuprinsă între intrarea principală și naos, de care se desparte fie printr-un zid străpuns de una sau trei intrări, fie prin coloane, fie printr-un simplu grilaj.

²⁰ Sf. Vasile cel Mare, *Omilia la Isaia*, 11, în PG, t. XXX, col. 12. Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilia la Epistola I către Corinteni*, 4, în PG, t. LXI, col. 54, la Pr. Asist. Nicolae D. Necula, „Simbolismul locașului de cult în opera liturgică a Sfântului Simeon, Arhiepiscopul Tesalonicului (sec. XV)”, în rev. *Glasul Bisericii*, XLII (1983), nr. 9-12, p. 642.

²¹ Sf. Ioan Damaschin, *Dogmatica*, trad. rom. de Pr. D. Fecioru, ediția a III-a, Ed. Scripta, București, 1993, p. 162.

²² P. Evdokimov, *Ortodoxia*, p. 231.

²³ Pr. Prof. Dr. Ene Braniște, *op. cit.*, p. 94.

²⁴ Paul Evdokimov, *L'art de l'icône*, Paris, 1970, p. 125.

²⁵ *Ibidem*, p. 125.

ÎPS. Prof. Univ. Dr. Laurențiu Streza

În partea de miazăzi a pronaosului se află *cristelnița* (vasul de botez), marcând locul unde se săvârșește rânduiala celor două taine ale inițierii creștine, Botezul și Mirungerea. Deasupra pronaosului se află cafasul, susținut de coloane.

În această încăpere a bisericii stau de obicei femeile. În mănăstiri se săvârșește aici rânduiala privegherii, a litiei și a altor slujbe.

Unele biserici au pridvor, deasupra căruia se ridică, de obicei, *turla* clopotniță, susținută în partea de apus de coloane sau stâlpi de piatră sau zid.

Pe cupola *pronaosului* se zugrăvește chipul Maicii Domnului, proslăvită de îngeri și sfinți, iar pe pereții pronaosului, chipuri de iconografi, sinoadele ecumenice, sinaxarul (șirul sfinților din toate lunile anului bisericesc), Acatistul Sfintei Fecioare, sfinții cuvioși, sihaștrii și pustnicii a căror viață este o pildă de sfințenie și trăire morală pentru credincioși. Pe peretele dinspre apus se zugrăvește tabloul motiv al ctitorilor²⁶.

În *pridvor* se continuă iconografia pronaosului, adăugându-se icoana hramului și pisania, deasupra ușii și scenele raiului și iadului, de o parte și de alta a intrării.

b) *Naosul* este partea centrală a bisericii, despărțită de altar printr-o tâmplă de lemn sau zid, prevăzută cu trei uși, numită *iconostas*. În fața iconostasului se află solea, un loc mai ridicat pe care se află tetrapodul cu icoana hramului și Sfânta Cruce. În absidele laterale se află strănile cântăreților.

În naos se află și *amvonul*, de unde se citesc lecturile biblice și se rostește predica.

La bisericile cu plan treflat, naosul este lărgit prin două abside laterale. Deasupra lui se ridică fie o *turlă*, fie o *bolț* semisferică, susținute prin *pandantivi* pe patru arcuri.

Vechele biserici aveau naosul împărțit longitudinal în trei, prin coloane.

Prin arhitectura și pictura ei, biserica trebuie să ne dea o imagine sensibilă a Bisericii cerești. Cele săvârșite în acest lăcaș sunt copii și reprezentări văzute ale cultului spiritual adus lui Dumnezeu în ceruri de îngeri și sfinți. Astfel, *turla* sau cupola *naosului*, fiind partea cea mai înaltă a locașului, înfățișează Biserica cerească. În mijlocul bolții (sau al calotei sferice a turlei) este zugrăvită icoana lui Dumnezeu - Atotțiitorul (*Pantocratorul* – Hristos binecuvântând), înconjurată de cele nouă cete îngerești și de chipurile celor care alcătuiesc temelia Bisericii creștine, sfinții prooroci, Apostolii și Evangheliștii²⁷. „Prin liniile sale, cupola dă sens mișcării coborâtoare a iubirii dumnezeiești, iar forma ei sferică reunește pe toți oamenii într-o adunare, în comunitate euharistică”²⁸.

²⁶ Pr. Prof. Ene Braniște, *Programul iconografic al Bisericilor Ortodoxe – Îndrumător pentru zugravii de biserici*, București, 1975, p. 20-21 (extras din rev. *Biserica Ortodoxă Română*, 1974, nr. 5-6, p. 720-771).

²⁷ Pr. Prof. Ene Braniște, *Programul iconografic...*, p. 8.

²⁸ P. Evdokimov, *Ortodoxia*, p. 234.

Simbolul liturgic în arhitectura bisericii, locaș de închinare

În Răsăritul ortodox, sentimentul sfințeniei, ca însușire de către om a iubirii lui Dumnezeu, are ca paralelă arhitectonică bolta centrală, precum și bolțile auxiliare, care exprimă o aplecare a lui Dumnezeu la diferite niveluri cu o mare grijă către cei credincioși. Bolta aplecată Îl exprimă pe Dumnezeu cel personal care îmbrățișează cu iubire comunitatea pentru a o atrage la viața Sa îndumnezeind-o, o face să se unească în El, Care o ocrotește ca *Pantocrator*. Cupola arcuită peste comunitatea credincioșilor redă faptul că Însuși Fiul lui Dumnezeu a coborât din cer și rămâne în continuare cu cei ce cred în El și formează trupul Lui, dar nu dintr-o necesitate internă, ci din iubire pentru noi²⁹.

Prin liniile ei cupola traduce mișcarea coborâtoare a iubirii dumnezeiești, sfericitatea ei reunește pe toți oamenii în «*sinaxă*», în trupul lui Hristos. Sub cupolă noi ne simțim protejați, scăpați de angoasa spațiilor infinite³⁰.

Cupola nu pare să aparțină materiei împovăraătoare pământești, ci pare că stă în directă legătură cu cerul, a cărui copie este. Precum cerul cosmic este izvorul și loc al luminii, așa este și cupola, care se revarsă de acolo peste naos și, ridicându-se, totodată ridică și duhul rugătorului în înălțime cerească³¹.

În bisericile de plan treflat, pe bolțile absidelor laterale sunt zugrăvite cele două mari praznice împărătești: Învierea (la nord) și Nașterea Domnului (la sud). Pe pereții absidelor și ai naosului se zugrăvesc scene din viața, pildele și minunile Mântuitorului, iar în registrul de jos, chipurile celor care sunt pilde pentru credincioși pe calea mântuirii (sfinții militari sau ostași, doctori fără de arginți, sfinți români sau sfinți ale căror moaște se găsesc în acele biserici).

Între naos și altar s-a interpus *catapeteasma*, împodobită cu icoanele Mântuitorului și Maicii Domnului, ale praznicelor împărătești, ale apostolilor și proorocilor, care fac legătura între cer și pământ, icoana fiind o fereastră către cer. Tâmpla exprimă, după Sf. Simeon al Tesalonicului: „*osebirea celor văzute de cele nevăzute*”³².

c) *Altarul* este partea cea mai importantă a bisericii, pentru că aici se săvârșește jertfa euharistică. El formează absida centrală a bisericii, având în mijloc *Sfânta Masă*, care – după vechii tâlcuitori liturgici – închipuie «*mormântul lui Hristos*» și «*scaunul lui Dumnezeu*»³³. *Sfânta Masă are formă pătrată, simbolizând cele*

²⁹ Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, *Locașul bisericesc propriu-zis, cerul pe pământ sau centrul liturgic al creației...*, p. 280.

³⁰ Evdokimov, *L'art de l'icône*, p. 126.

³¹ Hans Joachim Schulz, *Die byzantinische Liturgie*, Freiburg im Breisgau, 1964, p. 65-67.

³² Simeon al Tesalonicului, *Despre sfânta biserică...*, cap. 136, P.G., t. CLV, col. 345. Trad. rom. în vol. *Tract asupra tuturor dogmelor credinței noastre ortodoxe...* tip. de Toma Teodorescu, București, 1866, p. 124.

³³ Sf. Gherman al Constantinopolului, *Istoria Bisericească și teoria mistică*, P.G., t. XCVIII, col. 387-388; trad. rom. de Prof. N. Petrescu în rev. *Mitropolia Olteniei*, 1974, nr. 9-10, p. 827

ÎPS. Prof. Univ. Dr. Laurențiu Streza

patru părți ale lumii pentru care se săvârșește Jertfa liturgică. În colțurile mesei sunt așezate icoanele Sfinților Evangheliști, iar în mijlocul ei arhiereul așează la sfințirea bisericii³⁴ moaște de sfinți, după tradiția primelor veacuri creștine, când se ridicau altare pe mormintele martirilor.

Sfânta Masă este acoperită mai întâi cu o pânză albă de in numită cămașă, simbolizând giulgiul în care a fost învelit și pus în mormânt trupul Mântuitorului. Această pânză este strânsă împrejurul mesei cu o sfoară și pecetluită, simbolizând pecetluirea mormântului Domnului. Peste această pânză se așează «îmbrăcămintea mesei», confecționată dintr-un material ales, strălucitor, simbolizând atât chipul măririi lui Dumnezeu, cât și hainele Mântuitorului care au strălucit ca lumina³⁵.

Pe Sfânta Masă se află *antimisul*³⁶ (în loc de masă), o bucată de pânză din in sau mătase pe care este imprimată icoana punerii în mormânt a Domnului. În mijloc, într-o pungă mică, sunt puse sfinte moaște, devenind astfel obiectul liturgic indispensabil săvârșirii Sfintei Liturghii. Pe Sfânta Masă se mai află *chivotul*, o bisericuță în miniatură, în care se păstrează, în cutii speciale, Sfânta Împărtășanie pentru tot timpul anului.

În partea sudică a altarului se află *diaconiconul*, o încăpere, fridă sau dulap, pentru păstrarea sfintelor veșminte, iar în partea de nord se află *proscomidiarul*, unde se pregătesc darurile pentru Sfânta Jertfă, simbolizând peștera unde S-a născut Hristos.

Altarul, locul unde se focalizează și de unde izvorăște toată sfințenia bisericii, simbolizează cerul, dar în același timp reprezintă și „*Biserica pământescă în manifestarea ei cea mai înaltă*”. De aceea, aici sunt zugrăvite chipurile membrilor Bisericii triumfătoare, îndeosebi al *Maicii Domnului* (pe semicalota absidei), care este persoana sfântă cea mai apropiată de altarul ceresc, și al marilor ierarhi, autori de liturghii. De asemenea, în altar sunt zugrăvite scene istorice și simbolice din Vechiul și Noul Testament în legătură cu Sfânta Liturghie: Cortul Sfânt, Liturghia cerească, împărtășirea Sfinților Apostoli, jertfa lui Cain și Abel, jertfa lui Avraam ș.a.³⁷

4. Legătura dintre locașul de închinare și lucrarea sfințitoare a Bisericii

Arhiepiscopul *Simeon al Tesalonicului* precizează că biserica închipuie toată lumea, pentru că Dumnezeu este pretutindeni. Sfântul Altar simbolizează cele mai

³⁴ Vezi pe larg Drd. Mihai Gh. Radu, „Slujba sfințirii bisericii în ritul liturgic ortodox. Studiu istorico-liturgic”, în *Studii Teologice*, 1975, nr. 7-8, p. 583-591.

³⁵ Simeon al Tesalonicului, *Despre biserică și târnosirea ei*, p. 113.

³⁶ Vezi Nica M. Tuță, *Sfântul Antimis (Studiu istoric, liturgic și simbolic)*, București, 1943.

³⁷ *Ibidem*, p. 15-20.

Simbolul liturgic în arhitectura bisericii, locaș de închinare

presus de ceruri, unde se află scaunul lui Dumnezeu, întruchipat prin Sfânta Masă. Naosul închipuie lumea văzută, iar partea lui de sus, pe cea nevăzută³⁸.

Deși este alcătuită din mai multe părți, biserica după înfățișare este una – ne învață Sf. Maxim Mărturisitorul. «*Naosul este un altar în devenire, inițiat și sfințit prin Sfintele Taine, pe când altarul este un naos actualizat, ajuns la capătul acțiunii de inițiere și de sfințire*». Chiar în înțelesul de locaș de cult, biserica este o realitate dinamică, purtând în ea ideea și puterea creșterii, care transformă naosul (spațiul credincioșilor) într-un altar (spațiul clericilor) în devenire³⁹.

Ordinea și importanța crescândă a părților locașului, *pronaos, naos și altar*, toate îndreptându-se spre Sfântul Altar, cât și *programul iconografic*, care rânduiește ordinea icoanelor în pictura bisericii, constituie locul și ambianța duhovnicească a urcușului spiritual, pe care credinciosul l-a început din pruncie, prin Tainele de inițiere creștină și îl continuă toată viața. Aici începe, se întărește și se desăvârșește viața cea nouă în Hristos. „*Orânduiala topografică a locașului constituie un fel de inițiere gradată pentru a pătrunde în lumea sacră*” – spune P. Evdokimov⁴⁰.

În *pronaos*, aproape de intrarea în biserică, sub ocrotirea iubitoare a Maicii Domnului, de pe cupolă, prin baia *Sfântului Botez*, pruncul se naște din nou pentru viața în Hristos, devenind fiu al lui Hristos după har, mădular al Trupului Său Tainic, Sfânta Biserică, și moștenitor al împărăției lui Dumnezeu. Tot acum primește pecetea darului Duhului Sfânt, în *Taina Mirungerii*, care-l întărește și-l menține în viața cea nouă în Hristos. Cel născut în Hristos prin Botez și întărit în viața cea nouă prin Mirungere primește îndată Sfânta Împărtășanie, pentru a se uni cu Hristos⁴¹.

În *naos*, sub înrăurirea harului mântuitor al Pantocratorului, înconjurat de cetele îngerești de pe cupola centrală a bisericii, și prin rugăciunile Sfinților Evangheliști, vestitorii cuvântului mântuitor, creștinii primesc *Taina Spovedaniei*, prin care Mântuitorul îi izbăvește de păcatele ce le îngreunează călătoria și unirea cu El, *Taina Cununiei*, a binecuvântării iubirii celor doi soți, cu scopul nașterii de prunci închinați lui Dumnezeu, și *Taina Maslului*, spre tămăduire de bolile sufletești și trupești.

Între naos și altar, *în fața ușilor împărătești*, sub binecuvântarea din icoana împărătească a Celui Care S-a jertfit și Se dăruiește continuu pe Sine, pentru mântuirea noastră, se primește *Taina Euharistiei*, a unirii cu Hristos, prin împărtășirea

³⁸ Simeon al Tesalonicului, *Despre biserică ...*, p. 113.

³⁹ Pr. Prof. Ene Braniște, *Biserică și Liturghie...*, p. 16-19.

⁴⁰ P. Evdokimov, *Ortodoxia*, p. 233.

⁴¹ Vezi Nicolae Cabasila, *Despre viața în Hristos*, trad. rom. de Pr. Prof. T. Bodogae, ediția a II-a, București, 1997.

cu trupul și sângele Său, devenind purtători de Hristos. Aceasta este ținta finală și șansa vieții creștine, pentru care ne pregătim mereu prin baia lacrimilor, Sfânta Spovedanie.

În altar, în „*sfânta sfintelor*”, numai cei chemați și pregătiți primesc *Taina Hirotoniei*, a consacrării în slujirea sacramentală a Bisericii lui Hristos.

În sfântul locaș, la fiecare Sfântă Liturghie se săvârșește Jertfa euharistică, care prelungește spre noi Jertfa de pe Cruce a Mântuitorului Hristos, făcând-o accesibilă tuturor⁴². De la intrarea în biserică și până în fața ușilor împărătești, la Hristos Euharistic, este drumul pe care îl face mereu credinciosul, prin lucrările sfințitoare ale Bisericii, aducând cu sine ofranda sa de pâine și vin, pentru Sfânta Jertfă. Pe masa Sfântului Altar, la fiecare Sfântă Liturghie, Hristos Însuși Se jertfește pentru noi, prezentând Tatălui ofranda noastră. Maica Domnului de pe semicalota altarului mijlocește pentru noi și pentru această jertfă, care ajunge în altarul cel mai presus de ceruri.

După Sfântul Maxim Mărturisitorul, sfințirea progresivă a sufletului se săvârșește prin integrarea omului în „*Ecclesia*” și prin participarea la Sfânta Liturghie. De aici rezultă datoria creștinului de a frecventa sfânta biserică, mai întâi pentru că *sfinții îngeri* prezenți în ea înseamnă pe cei ce se înfățișează lui Dumnezeu, mijlocind pentru ei, iar apoi pentru că *harul Sfântului Duh* este prezent totdeauna în acest locaș în chip deosebit la Sfânta Liturghie, având puterea de a schimba și transforma pe cel ce se roagă în locașul Domnului⁴³.

Deci, locașul sfânt al bisericii este un element nelipsit din viața spirituală a celor ce-L caută pe Dumnezeu și doresc să se împărtășească din darurile Lui cele bogate, spre a atinge piscurile desăvârșirii creștine, după Modelul Hristos.

Frumusețea locașului, profunzimea rugăciunilor, bogăția conținutului și armonia melodică a cântărilor rânduinelor liturgice, sunt factori care produc în sufletul celui ce se roagă în biserică stări înălțătoare de trăire duhovnicească, pregătindu-l pentru primirea harului divin.

Sfințenia Bisericii, întărită prin prezența lui Hristos în ea, sub forma Sfintei Euharistii, păstrată pe masa Sfântului Altar, justifică pe deplin dragostea și grija deosebită a clerului și credincioșilor de a construi și împodobi Casa Domnului cât mai frumos, ca pe cel mai drag și mai scump locaș al lor.

Concluzii: 1. *Arta creștină eclesială*, prin toate formele ei, nu are în cadrul cultului divin un rol fundamental, ci unul secundar sau chiar complementar, însă bine determinat și experimentat. Ea se adresează direct inimii prin emoția estetică,

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Mystagogia*, cap. XXIV, P.G., t. XCI, col. 701-704; Pr. Prof. Ene Braniște, *Biserica și Liturghia...*, p. 18.

Simbolul liturgic în arhitectura bisericii, locaș de închinare

ce ajută trăirea mistică, creând ambianța înălțătoare de rugăciune și de comuniune cu Dumnezeu. Prin elementele sale specifice, ea exprimă în egală măsură armonia și frumusețea divină, cât și lucrarea mistică și sfințitoare care se săvârșește în sfintele locașuri.

2. *Biserica locaș* a devenit un *bun sacru*, un *locaș de închinare*, un *spațiu liturgic*, cu tot ce-i aparține, prin rânduiala punerii pietrei de temelie, prin sfințirea ei și prin săvârșirea continuă în ea a lucrărilor sfințitoare.

3. *Arhitectura*, prin formele ei specifice, în evoluție continuă, trebuie să creeze un spațiu liturgic în consonanță cu învățătura și canoanele Bisericii, nu un spațiu doar funcțional și comod, în sensul unei săli polivalente, sau unul care șochează prin diferite artificii moderne. Sfânta Biserică, beneficiară a spațiului liturgic, își apără doctrina și rânduielele sale, dar este deschisă la tot ceea ce poate duce la exprimarea cât mai adecvată pe pământ a ordinii și frumuseții cerești.

Abstract: Christian ecclesiastic art, through all its forms, has a secondary or even complementary, but altogether well defined and established, role in divine worship. It addresses the heart directly through aesthetic feeling, which supports mystical experience, by creating a proper ambiance for prayer and communion with God. Through its specific elements, it equally expresses the divine harmony and beauty and the mystical and consecrating work performed in the holy places of worship. The church has become a sacred property, a place of worship with all its belongings, through the service of laying the foundation stone, through its consecration and the continuous performance of consecrating work in it. Architecture, through its continually developing specific forms, must create a liturgical pace in conformity with the teachings and canons of the Church, not just a functional and comfortable place similar to a multi-purpose hall, or one decorated with shocking modern elements. The Holy Church, the beneficiary of the liturgical space, defends its doctrine and teachings, but remains open to all new elements that could better express on earth the heavenly beauty and order.